

Vladimir ZAGAEVSCHI

Nume de familie românești arhaice și derivatele lor în zone periferice și insulare

V.Z. – conf. univ. dr.,
Facultatea de Litere, U.S.M.

Domenii de cercetare:
fonetica, dialectologia,
gramatica istorică a limbii
române. Cursuri speciale
elaborate: Probleme de
fonologie, Probleme de
ortografie a limbii române,
Bazele teoretice ale
ortografiei ș.a. Autor a peste
250 publicații științifice,
inclusiv monografiile:
Culorile accentului (1988),
*Studii de gramatică
dialectală comparată* (1990);
manualele (în colab.): *Curs
de dialectologie română*
(1991), *Curs de gramatică
istorică a limbii române*
(1991), *Fonetica* (1993).
Participant la numeroase
întâlniri științifice naționale
și internaționale.

În nordul Basarabiei, în Bucovina și, în general, în nordul Moldovei istorice, în Transnistria – de la Nistru până la Bug și chiar până la Nipru, zone periferice și insulare ale teritoriului lingvistic dacoromân, în care românii moldoveni conlocuiesc, de secole, în contact nemijlocit cu alte popoare: ruteni, ucraineni, ruși, polonezi – în aceste zone, spuneam, se întâlnesc nume de familie în forme morfologice arhaice, dar și derivatele lor, cu sufixe de origine ucraineană, rusă, poloneză.

Despre aceste teritorii, parcurse de către Geo Bogza cu autobuzul, de la Cernăuți la Lipcani (nordul Basarabiei), scriitorul român scria, în proza *Basarabia, țară de pământ*, următoarele:

„În bucata aceasta de țară, care se și cheamă Basarabia-Bucovina, sînt sate babilonice, în care trăiesc [...] câte patru, cinci neamuri deosebite de oameni. Sînt Ruteni și Ruși, Români moldoveni și Români bucovineni, Nemți, Ovrei și Polonezi galițieni, fiecare cu idiomul lui. În autobuzul care pleacă din Cernăuți spre Basarabia se încrucișează limbile tuturor acestor neamuri. În afară de moldoveneasca domoală și molcomă, celelalte feluri de vorbire au ceva repezit și scrâșnit de trăsură care

pătrunde cu roțile într-un pietriș. Vorbele împănate excesiv cu consoane, pârâie și trosnesc pe vârful limbii și între dinți, puși, parcă de fiecare dată, să suporte un tir rapid de mitralieră”.

În zona transnistriană, cuprinsă atât în spațiul Republicii Moldova, cât și în spațiul ucrainean, în care românii moldoveni s-au aflat secole la rând izolați de conașionalii lor din țară (Metropolă), au păstrat forme morfologice arhaice, cel puțin la numele de persoane, dacă nu și la numele comune (apelative), de la care provin. Este vorba de numele de familie provenite de la substantive și calificative masculine și neutre la singular (N. Ac.) cu articolul hotărât *-l* conservat.

Se știe că articolul hotărât *-l* de la N. Ac. singular s-a păstrat în vorbire până în secolul al XVI-lea. În primele monumente scrise pot fi întâlnite de acum multe cazuri când articolul *-l* începuse a nu mai fi pronunțat [Densusianu 1961: 109]. Totuși, tratând un subiect de la nivelul acestui secol și căutând să redea cu exactitate particularitățile lingvistice ale epocii, scriitorul clasic Constantin Negruzzi își intitulează cunoscuta sa nuvelă anume *Alexandru Lăpușneanul*, cu *-l* păstrat¹.

În secolul următor, al XVII-lea, reducerea articolului s-a intensificat, iar de prin secolul al XVIII-lea *-l* a încetat să mai fie pronunțat [Graur 1965: 148]. Dispărut din aproape toate graiurile dacoromâne, articolul *-l* mai poate fi înregistrat azi în țara Moșilor (Munții Apuseni), unde substantivele comune articulate (*lupul, ursul*) se întâlnesc frecvent alături de cele nearticulate (*lupu, ursu*) [Avram 1959: 458 și urm.].

Articularea cu articolul hotărât *-l* s-a păstrat ca o notă arhaică a structurii morfologice a limbii române în scrierile cronicarilor:

Grigore Ureche: *Bârlădeanul, Cazacul, Creșul, Iancul, Lăpușneanul, Lungul, Mihul, Onciul, Radul, Șchiopul, Tăutul, Vladul;*

Miron Costin: *Banul, Băleanul, Cataragiul, Cârnel, Dincul, Drăgușăscul, Hâncul, Marcul, Radul, Șchiopul, Tăutul ș.a.;*

Ioan Neculce: *Bănariul, Brâncoveanul, Cârnel, Ciobanul, Cornescul, Dediu, Drăgușescul, Dulgheriul, Hâncul, Lupul, Mirescul, Sandul, Sârbul, Tăutul, Turcul, Ușurelul ș.a.;*

Radu Popescu: *Brâncoveanul, Pârvul, Radul, Vlădescul;*

Radu Greceanu: *Bălăceanul, Milcoveanul, Pârvul, Vlădescul ș.a.*

În secolele următoare, un număr mic de persoane, în special bucovineni, au continuat să își semneze numele de familie cu *-l*: *Nanul*, *Onciul²*, *Pumnul³*, *Sorbul* [Graur 1965: 148], *Greul*, *Isopescul* etc. [Rusu 1984: 219 cu trimitere la S. Pop, în „Revista Fundațiilor”, VIII, 1941: 430].

Pentru numele comune / apelative, în varianta literară, articolul hotărât *-l* a urmat să fie notat în scris până actualmente, respectându-se astfel tradiția grafică, principiul tradițional-istoric în ortografie. Pentru numele proprii însă (toponime, antroponime) efectele evoluției au fost transmise și păstrate cu fidelitate (de ex.: *Chetrosu*, *Codru*, *Nistru*, *Ulmu* – toponime; *Lungu*, *Negru*, *Munteanu*, *Tăutu*, *Țapu* – antroponime).

Totuși, la ora actuală, în graiurile moldovenești periferice și insulare din Transnistria (raioanele din stânga Nistrului ale Republicii Moldova) și din enclavele Ucrainei de est (regiunile Dnepropetrovsk, Donețk, Zaporojie, Lugansk, Nikolaev, Kirovograd), articolul hotărât *-l* s-a menținut la numele de familie, transmițându-se prin actele deținătorilor lor până în zilele noastre⁴. Astfel se și explică faptul că în Republica Moldova, prin ziare, reviste, alte mijloace mass-media, ghiduri de telefoane ș.a., poți întâlni tot mai des așa nume de familie ca: *Albul*, *Basicul*, *Basiul*, *Bodiul*, *Cazacul*, *Crețul*, *Dânul*, *Dârul*, *Dodul*, *Dorul*, *Gânjul*, *Grițul*, *Grosul*, *Isaicul*, *Josul*, *Lungul*, *Lupul*, *Muncescul*, *Nicul*, *Racul*, *Robul*, *Roibul*, *Sandul*, *Sârbul*, *Scurtul*, *Serbul*, *Șerbul*, *Șerpul*, *Stârcul*, *Surdul*, *Turcul*, *Țicul*, *Ursul* ș.a., ale căror purtători – oameni de stat, savanți, muzicieni, ziariști, studenți, oameni de rând – sunt originari de prin părțile locurilor amintite. Fenomenul lingvistic arhaic vorbește și despre vechimea satelor moldovenești în zonele din stânga Nistrului ale Republicii Moldova și din Ucraina de est până la Bug și chiar până la Nipru.

În zonele periferice, limitrofe și, cu atât mai mult, în cele insulare, cum este spațiul transnistrian, numele de familie, în faza cu *-l* păstrat (conservat), au dat naștere și la derivate, s-au adaptat, într-un fel sau altul, în anumite și diverse circumstanțe ale conviețuirii interetnice, la modelele derivate slave, anexând, la numele radicale românești, și câte un sufix, fie de tip rusesc, fie ucrainean sau polonez.

Derivate cu sufixe rusești, eventual bulgărești⁵:

– cu sufixul *-ev*: *Bobălev* (Bobul + *-ev*), *Dodălev* (Dodul + *-ev*), *Ghinculev* (Hâncul + *-ev*);

– cu sufixul *-ov*: *Barbulov* (Barbul + *-ov*), *Ghinculov*⁶ (Hâncul + *-ov*), *Lupulov* (Lupul + *-ov*), *Radulov* (Radul + *-ov*), *Orbulov* (Orbul + *-ov*).

Derivate cu sufixe ucrainești:

– cu sufixul *-eac*: *Bambuleac* (Bumbul + *-eac*)⁷, *Biciuleac* (Biciul + *-eac*), *Bobuleac* / var. *Bubuleac* (Bobul + *-eac*), *Crețuleac* (Crețul + *-eac*), *Friptuleac* (Friptul + *-eac*), *Guțuleac* (Guțul + *-eac*), *Lupuleac* (Lupul + *-eac*), *Maguleac* (Magul + *-eac*), *Mihuleac* (Mihul + *-eac*), *Moftuleac* (Moftul + *-eac*), *Nițuleac* (Nițul + *-eac*), *Petruleac* (Petru + *-eac*), *Robuleac* (Robul + *-eac*), *Rusuleac* (Rusul + *-eac*), *Sanduleac* (Sandul + *-eac*), *Săuleac* (Seul / var. Săul + *-eac*), *Surduleac* (Surdul + *-eac*);

– cu sufixul *-enco*⁸: *Cerbulenco* (Cerbul + *-enco*), *Guțulenco* (Huțul + *-enco*), *Nițulenco* (Nițul + *-enco*), *Onciulenco* / *Unciulenco* (Onciul + *-enco*), *Sandulenco* (Sandul + *-enco*), *Sârbulenco* / var. *Sârbulenco*⁹ / *Serbulenco* (Sârbul + *-enco*), *Scurtulenco* (Scurtul + *-enco*), *Ursulenco* (Ursul + *-enco*);

– cu sufixul *-ciuc*¹⁰: *Lupulciuc* (Lupul + *-ciuc*).

Derivate cu sufixe de origine poloneză:

– cu sufixul *-schi*¹¹: *Cuculschi*¹² (Cucul + *-schi*), *Sandulschi* (Sandul + *-schi*).

Derivate cu două sufixe de origine est-slavă:

– sufixul ucrainesc *-enco* plus sufixul rusesc *-ov*: *Scurtulencov* (Scurtul + *-enco* + *-ov*), *Ursulencov* (Ursul + *-enco* + *-ov*).

Al. Graur [1965: 80] consideră că derivatele cu sufixul dublu *-encov* ar caracteriza numele de familie bielorus. Pentru Basarabia, Bucovina, Transnistria însă e puțin probabil, am spune, să fi fost influențați, întrucât aceste teritorii nu au graniță comună cu Bielorusia.

După dispariția, de prin secolul al XVIII-lea, din vorbire a articolului *-l* de la substantivele și calificativele masculine și neutre, procesul de amplificare a numelor de familie românești cu sufixe de origine slavă orientală (rusă, dar mai ales ucraineană) a continuat. De data aceasta, în Basarabia și Bucovina, sufixele se adăugau la substantive și calificative cu *-l* dispărut.

Derivate cu sufixe ucrainești:

– cu sufixul *-eac*: *Brânzeac* (Brânză + *-eac*), *Frăsâneac* (Frăsina + *-eac*), *Zineac* (Zina[ida] + *-eac*);

– cu sufixul *-enco*: *Abramenco* (Abram / Avram + *-enco*), *Babenco*¹³ (Bob + *-enco*), *Bondarenco* (Bondar + *-enco*), *Botnarenco* (Botnar / Butnar + *-enco*), *Cazacenco* (Cazacu / Cazac + *-enco*), *Cherdivarenco*¹⁴ (Cherdivară < pierde vară + *-enco*), *Cumatrenco* (Cumătru + *-enco*), *Danilenco* (Dănilă + *-enco*), *Dicusarenco* (Dicusară < de cu seară + *-enco*), *Mârzenco* (Mârza < tăt. mârza + *-enco*), *Mihalcenco* (Mihalcea + *-enco*), *Morarenco* (Moraru / morar + *-enco*), *Rotarenco* (Rotaru / rotar + *-enco*), *Sidorencu* (Isidor / Sidor + *-enco*), *Vasilenco* (Vasile + *-enco*), *Voloșenco* (Voloh / valah + *-enco*);

– cu sufixul *-ciuc*: *Abramciuc* (Abram / Avram + *-ciuc*), *Bodnarciuc* / *Botnarciuc* (Botnaru / Butnaru / butnar + *-ciuc*), *Bondarciuc* (Bondar / bondar + *-ciuc*), *Cimbriciuc* (Cimbru < cimbru + *-ciuc*), *Corneiciuc* (Cornel + *-ciuc*), *Dascalciuc* (Dascăl + *-ciuc*), *Franciuc* (Francu / Frangu < franc + *-ciuc*), *Garganciuc*¹⁵ (Gorgan < gorgan + *-ciuc*), *Gavrilciuc* (Gavril + *-ciuc*), *Iliciuc* (Ilie + *-ciuc*), *Irimciuc* (Irimia + *-ciuc*), *Macarciuc* (Macar / Macarie + *-ciuc*), *Marinciuc* (Marin + *-ciuc*), *Marianciuc* (Marian + *-ciuc*), *Mateiciuc* (Matei + *-ciuc*), *Maximciuc* (Maxim + *-ciuc*), *Moscalciuc* (Moscalu / moscal + *-ciuc*), *Nicolaiciuc* (Nicolae + *-ciuc*), *Onofreiciuc* (Onufrie / Onofrei + *-ciuc*), *Ostapciuc* (Eustafie / pop. Ostap + *-ciuc*), *Palanciuc* (Palanca¹⁶ + *-ciuc*), *Panciuc* (Pan / polon. pan + *-ciuc*), *Procopciuc* (Procopie + *-ciuc*), *Pavelciuc* (Pavel + *-ciuc*), *Romanciuc* (Roman + *-ciuc*), *Vacarciuc* (Văcaru / văcar + *-ciuc*), *Vasilciuc* (Vasile + *-ciuc*), *Voloșciuc* (Voloh / valah + *-ciuc*);

– cu sufixul *-iuc*¹⁷: *Banariuc* (Bănaru < bănar¹⁸ + *-iuc*), *Brânzaniuc* (Brânză + *-an* + *-iuc*), *Butnariuc* (Butnaru + *-iuc*), *Cadraniuc* (Cadran + *-iuc*), *Caliniuc* (Călin + *-iuc*), *Catraniuc* (catran < tc. katran + *-iuc*), *Costiuc* (Constantin / Costi + *-iuc*), *Cuciuc* (Cuc / cuci + *-iuc*), *Guștiuc* (gust + *-iuc*), *Harmaniuc* (harman¹⁹ + *-iuc*), *Lazariuc* (Lazăr + *-iuc*), *Martâniuc* (Martin + *-iuc*), *Pâslariuc* (Pâslaru + *-iuc*), *Poștariuc* (Poștaru + *-iuc*), *Romaniuc* (Roman + *-iuc*), *Sapaniuc*²⁰ (săpun + *-iuc*), *Smântâniuc* (smântână + *-iuc*), *Ștefaniuc* (Ștefan + *-iuc*), *Țâmbaliuc* (Țâmbală / Țâmbal + *-iuc*).

În concluzie, putem spune că nomenclatura numelor de familie românești, amplificate cu sufixe de origine slavă (rusă, ucraineană, poloneză), este deosebit de bogată, procedeul derivării dovedindu-se a fi foarte productiv, caracterizând, îndeosebi, partea de nord-est a teritoriului lingvistic dacoromân, ceea ce confirmă opinia conform căreia „creațiunea derivatelor este mai bogată în Moldova” [Constantinescu 1963: XVI].

Acest colorit al derivatelor sporește capacitatea de identificare a persoanelor, care poartă nume de familie provenite de la același cuvânt-radical românesc, adăugându-li-se, totodată, și o nuanță care exprimă originea deținătorului numelui din cutare sau cutare zonă dialectală limitrofă sau insulară (de ex.: *Ursu*, *Ursul*, *Ursuleac*, *Ursulenco*, *Ursuleț*, *Ursulescu* ș.a.).

Faptul că nume de familie de tipul *Ursu*, *Ursuleac*, *Ursulenco* ș.a. se întâlnesc și în alte zone ale masivului lingvistic dacoromân se datorează migrațiilor interregionale, interzonale, circulației interdialectale și interetnice a persoanelor.

- Note** ■
- ¹ În edițiile ulterioare, unii editori, neglijând specificul lingvistic al secolului, au adaptat titlul nuvelei la normele literare în vigoare: *Lăpușneanu*.
 - ² Personalitate cunoscută: Dimitre Onciul (1856-1923), istoric român, profesor la Universitatea din București, președinte al Academiei Române (1920-1923), autor al monografiei *Din istoria Bucovinei* [Universitas, Chișinău, 1992, 104 p.].
 - ³ Personalitate cunoscută: Aron Pumnul (1818-1866), profesor, lingvist și patriot român, dascălul lui M. Eminescu.
 - ⁴ Articolul hotărât *-l* s-a păstrat și în toponimia din Valea Ampoiului (jud. Alba, Ardeal), după cum aflăm dintr-o cronică semnată de Maria Cosniceanu, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, Chișinău, 1966, nr. 6, p. 99.
 - ⁵ Sufixele slave *-ov* și *-ev* au o funcție patronimică. În documentele slave vechi erau folosite pentru a forma patronime: *Manev* „al Manii” sau „al lui Manea”. Sub regimul austriac, în Bucovina multe nume de familie românești au fost slavizate: *Barbulov*, *Buzatov* ș.a. [vezi Constantinescu 1963: LIX și LXV].
 - ⁶ Personalitate cunoscută: Iacob Ghinculov (1800-1870), pedagog și lingvist român, născut la Ovidiopol,

jud. Tiraspol. În 1840 publică la Sankt Petersburg lucrarea *Начертание правилъ валахо-молдавской грамматики*.

⁷ *Bumbuleác* / var. *Bombuleác*, în rostire rusificată – *Bambuleác* (ca și rus. *хорошó*, rostit – *харашó*).

⁸ Sufixul ucrainean *-enco* a pătruns în Moldova prin nume străine: *Cerbulenco*, *Cherdivarenco*, prin analogie cu *Boicenco*, *Cazacenco* [vezi Constantinescu 1963: LVIII]. În ucraineană acest fel de nume, foarte răspândit de altfel, sunt diminutive, cam de același fel cu cele germane în *-ing* [Graur 1965: 80].

⁹ Nume de familie răspândit în s. Cosăuți, jud. Soroca, Basarabia. Vezi: Alexei Zagaievschi, Vasile Zagaievschi, *Cosăuți. Comună din preajma Cetății Soroca*, Tipografia Centrală, Chișinău, 2005, p. 344-405 passim. Vezi și la Constantinescu 1963: LVIII.

¹⁰ Sufixul ucrainean *-ciuc* „a pătruns în onomastica română sub regimul austriac: Sauciu < Sava, Vacarciuc < Văcaru etc.” [Constantinescu 1963: LVII]. Îndeplinește o funcție diminutivală. Numele de familie slav *Melniciuc* ar corespunde numelui de familie românesc *Morăraș*.

¹¹ Numele de familie poloneze în *-ski* sunt la origine adjective [Graur 1965: 81]. Proveniența lor nu este legată de nume de persoane, ci de denumiri geografice. Primele nume de familie în *-ski* la ruși și ucraineni erau purtate de cnezi și proveneau de la denumirile proprietăților lor. Mai târziu, numele de familie în *-ski* sunt preluate de preoțime, dar și de băieții din localitățile sătești, care, la înscrierea într-un seminar duhovnicesc, își adăugau un *-ski* la numele de familie sau la numele tatălui (Superanskaia 1964: 35). În exemplele noastre, după cum vedem, sufixul *-ski* se adaugă la nume de familie (*Cucu*), dar și la prenume (*Sandu*).

¹² Vezi și la Constantinescu 1963: LXVI.

¹³ Vezi Constantinescu 1963: LVIII – *Bobencu*. La noi *Babenco*, în rostire rusească (ca și rus. *хорошó*, rostit: *харашó*).

¹⁴ Vezi și la Constantinescu 1963: LVIII.

¹⁵ *Gorgan*(ciuc) < *gorgan* (cf. rus. *кyрган*) „movilă”. *Gargan* e o variantă în rostire rusească. Numele *Garganciuc* (ca și *Romanciuc*, *Rotarciuc*, *Vacarciuc* și altele) vine să infirmе ideea susținută de Al. Graur [1965: 80], precum că „Sufixul [-iuk] ia forma *-ciuc* când înaintea lui *i* se găsește un ț sau un *k*”. Acestea sunt două sufixe diferite.

¹⁶ Nume de localități sătești în raioanele Drochia, Călărași și Ștefan Vodă (Republica Moldova), în județele

Bacău, Giurgiu, Prahova (România), în Ucraina (între Nistru și Bug, mai sus de or. Soroca și or. Iampol).

¹⁷ Suffixul *-iuc* formează diminutive hipocoristice: *Kostiuk* de la *Konstantin*, *Pavliuc* de la *Pavel* [Graur 1965: 80].

¹⁸ Dial. *bănar* – agent financiar; colindătorul din ceată care strânge banii câștigați în timpul colindului la Crăciun și a uratului la Anul Nou [DD, I, 1985: 109-110].

¹⁹ Dial. *harman* (< tc.) – curte, ogradă, grădină de lângă casă [DD, V, 1986: 114-115].

²⁰ *Sapaniuc* – de la *săpun* (în rostire rusească).

Bibliografie

1. Andrei Avram, *Despre cauzele dispariției lui -l final – articol hotărât*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 10 (3), 1959, p. 457-464.
2. N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic român*, Editura Academiei, București, 1963.
3. Ovid. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II. Secolul al XVI-lea, Editura Academiei, București, 1961.
4. *Dicționar dialectal (DD)*, vol. I-V, R. Ia. Udler, V. A. Comarnițchi, A. T. Cenușă, V. C. Pavel, A. N. Dumbrăveanu, V. F. Melnic et. al., Editura Știința, Chișinău, 1985-1986.
5. Anatol Eremia, Maria Cosniceanu, *Nume de persoane (Mic dicționar antroponimic)*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1968.
6. Alexandru Graur, *Nume de persoane*, Editura Științifică, București, 1965.
7. Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1984.
8. A. V. Superanskaia, *Как Вас зовут? Где Вы живёте?*, Издательство „Наука”, Москва, 1964.